

Т. М. ВИСОТСЬКА

ЛІПНА КЕРАМІКА ГОРОДИЩА АЛМА-КЕРМЕН

Кераміка верхніх шарів пізньоскіфських городищ Криму вивчена недостатньо, бо й самі городища досліджувались мало. На краще дослідженому Неаполі Скіфському верхні шари перекопані, і це утруднює вивчення виявленого тут посуду. Тому керамічний комплекс Алма-Кермену заслуговує на особливу увагу.

Розкопки останніх років на городищі в літературі висвітлені недостатньо¹. В останні три роки вивчався верхній його шар II—III ст. н. е. До цього часу відноситься велика будівля. На її глинобитній підлозі знайдено понад 40 ліпних посудин, форми яких вдалося відтворити. Більшість горщиків, іноді з зерном, стояли на підлозі; частина, мабуть, розміщувалась на дерев'яних полицях вздовж стін.

Нижні шари Алма-Кермену були досліджені тільки частково (шар, який підстеляв будівлю, і яма біля оборонної стіни). Тому ми не маємо ще чіткого уявлення про стратиграфію культурних шарів і не можемо судити про ліпний посуд всього періоду існування городища. Посуд раннього часу відомий нам тільки за окремими фрагментами, які даються знайденим тут амфорним матеріалом, головним чином фрагментами ручок псевдокоських амфор рубежу нашої ери.

Розглянемо кожну хронологічну групу посуду окремо.

Кераміка рубежу нашої ери представлена фрагментами таких форм: Гор щ и к и. Серед них треба відзначити:

1) Великі горщики з широкою шийкою із сірої глини з відігнутими вінцями. Діаметр шийки становить 18—23 см (табл. I, 1—4). Фрагмент однієї з посудин цього типу з темної глини без лошіння (табл. I, 4) має на поверхні орнамент у вигляді трикутників, сторони яких нанесені лощеними лініями — мотив, котрий зовні нагадує орнаментацию посуду Кизил-Кобинського поселення. Аналогічні посудини знайдені в верхніх шарах Неаполя Скіфського (табл. I, 19).

2) Два фрагменти вінця горщиків із сірої глини з плавним профілем. Діаметр шийки — 18—22 см (табл. I, 5, 6). Подібні посудини, лощені і без лошіння, у великій кількості зустрічаються в Неаполі Скіфському, починаючи від III ст. до н. е. і до III ст. н. е.² (табл. I, 20).

3) Фрагмент великого горщика з відігнутими вінцями. Діаметр шийки — 15—19 см (табл. I, 7). Фрагмент вінця чорнолощеної посудини з вільно розширеними плічками (табл. I, 8). Подібні форми також знаходять собі прямі аналогії серед кераміки Неаполя Скіфського³ (табл. I, 21, 22).

¹ Т. Н. Высотская, Некоторые данные о сельском хозяйстве позднескифского городища Алма-Кермен, КСИА, вып. 11, К., 1961.

² Фонди відділу античної і середньовічної археології ІА АН УРСР, інв. № НС — 46

№ Б/4 — 425, 430, 438 та ін.

³ О. Д. Дашевская, Лепная керамика Неаполя Скифского, МИА, № 64, М., 1958, стор. 251, рис. 1, 3.

4) Фрагмент підлощеного горщика з плавними лініями округлого тулуба (табл. I, 9). Ця форма зустрічається серед кераміки раннього часу Неаполя Скіфського⁴ (табл. I, 23).

5) Фрагменти горщиків з невеликими петельчастими ручками. Один з них із світлої глини, підлощений (табл. I, 14). Діаметр шийки — 13,2 см.

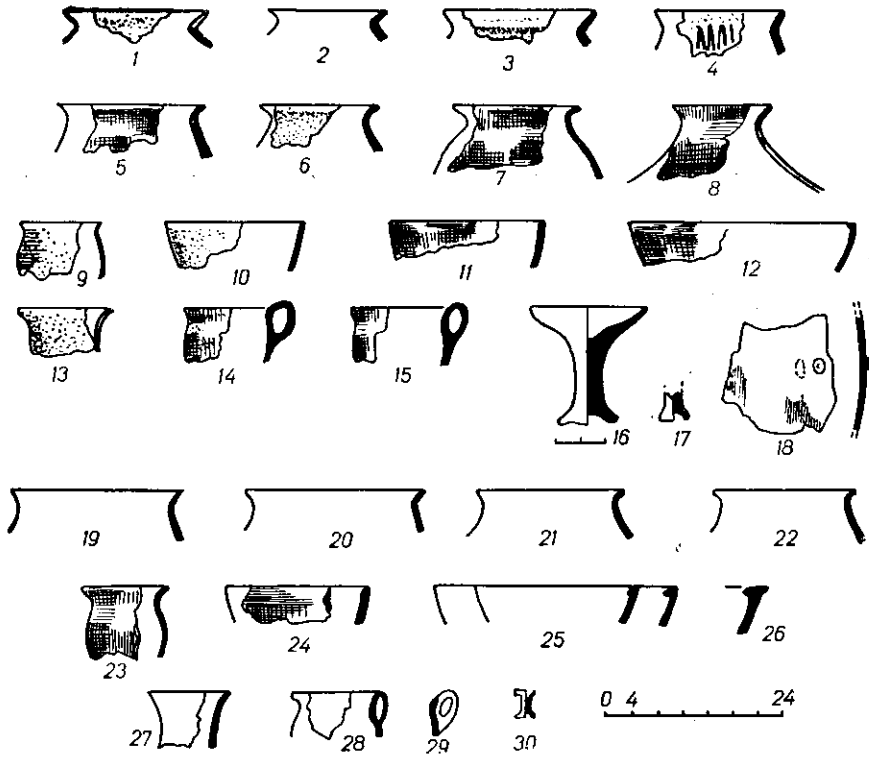

Табл. I. Кераміка раннього періоду з городища Алма-Кермен та Неаполя Скіфського.
1—18—Алма-Кермен; 19—30—Неаполь Скіфський.

Фрагмент другого лощеного горщика із сірої глини з невеликою петельчастою, трохи піднятою догори ручкою (табл. I, 15). Посудини з подібними ручками, звичайно чорнолощені, досить часто зустрічаються в нижніх шарах Неаполя Скіфського⁵ (табл. I, 28, 29). Вони зберігають, мабуть, традиції таврської ліпної кераміки⁶. Слід відзначити, що в самих ранніх шарах городища в 1954 р. був простежений пізньотаврський шар з керамікою V—IV ст. до н. е.⁷

Миски. Знайдені фрагменти трьох мисок: нелощеної з прямими вінцями діаметром 22 см (табл. I, 10); сіроглиняної лощеної з діаметром вінця 28 см (табл. I, 11); чорнолощеної з краєм, скошеним всередину, і діаметром 36 см (табл. I, 12). Подібні миски у великій кількості зустрічаються в Неаполі Скіфському, головним чином в шарах елліністичного часу⁸ (табл. I, 24—26), і на пізньоскіфських городищах Нижнього Дніпра⁹.

⁴ О. Д. Дашевская, вказ. праця, стор. 251, рис. 1, 4.

⁵ Там же, рис. 1, 19.

⁶ Х. И. Крис, Разведки на поселении эпохи бронзы близ Бахчисарая, СА, XXIV, М., 1955, стор. 191, рис. 3, 4, 5.

⁷ Е. В. Веймарн, Отчет о работе горного отряда археологической экспедиции в 1954 г., рукопис, стор. 56, Науковий архів ІА АН УРСР.

⁸ О. Д. Дашевская, вказ. праця, стор. 251, рис. 1, 28.

⁹ Н. Н. Погребова, Позднескифские городища, МИА, № 64, стор. 131, рис. 15, 7.

Глечики. Представлені фрагментом глечика з широкою шийкою без ручок (діаметр шийки 15 см). Глина червонувата з підлощеною псверхнею (табл. I, 13). Подібні глечики існують в Неаполі Скіфському протягом кількох століть¹⁰ (табл. I, 27).

Бокаловидні посудини. Одна ціла нелощена мініатюрна посудина з темної глини являла собою конічну чашечку на круглій в перетині високій ніжці з круглим піддоном. Висота—4,5 см (табл. I, 16). Від другої великої за розмірами посудини зберігся лише конічний піддон висотою 4,5 см і кругла в перетині ніжка (табл. I, 17). Подібні форми зустрічаються в Неаполі Скіфському¹¹ (табл. I, 30) і серед ліпної кераміки Ілурата¹². Мініатюрна бокаловидна посудина знайдена О. Д. Дашевською на Донузлавському городищі поблизу с. Поповки¹³.

Серед ліпної кераміки раннього часу на городищі Алма-Кермен знайдено один фрагмент стінки підлощеної посудини сірого кольору, орнаментований парними наліпами у вигляді шишечок з заглибленнями в центрі і овалом, від якого зберігся тільки слід (табл. I, 18).

Кераміка останнього періоду існування городища більш численна і різноманітна. Це — лощені і нелощені великі посудини в формі горщиків¹⁴, корчаги, корчагоподібні посудини.

Корчаги мають широкую шийку з вінцями, трохи відігнутими назовні, роздутий вигнутий тулуб і дно невеликого діаметру (висота посудин — від 24,8 до 35,5 см, діаметр вінець — 20—28,5 см, діаметр дна — 7,8 см; табл. II, 1—9). Виготовлені вони з світло-жовтої і сірої глини. Поверхня п'яти посудин лощена (табл. II, 4, 6—8). Подібні корчаги, судячи з їх розмірів, служили для зберігання зерна та інших продуктів. Під час розкопок великого житла в 1960 р. зустрічались розбиті посудини цього типу з залишками обвуглених зерен пшениці і жита.

Корчаги — найбільш стійка форма скіфської ліпної кераміки. Подібні посудини зустрічаються в передскіфській кераміці на Суботівському городищі¹⁵, в сарматських похованнях Нижнього Дніпра I ст. до н. е.— I ст. н. е., в могильнику Акермень¹⁶ (табл. III, 3), в Новопилипівці¹⁷ (табл. III, 4, 5), на городищах Золота Балка¹⁸ і Петухівка¹⁹ та в шарах III ст. н. е. Танаїса²⁰ (табл. III, 2). Близька їм за формою посудина з сарматського кургану Нижнього Поволжя²¹ (табл. III, 1), датованого рубежем нашої ери. Досить часто на посудинах такої форми зустрічається наліпний підковоподібний орнамент. Корчаги, зроблені з сірої глини без лощіння, як правило, знаходять в верхніх

¹⁰ О. Д. Дашевская, вказ. праця, стор. 256, рис. 3, 12.

¹¹ Фонди відділу античної і середньовічної археології ІА АН УРСР, інв. № 47.
НС — 47.
№ Б — 715.

¹² Е. Г. Кастанаян, Лепная керамика Илурата, МИА, № 85, М., 1958, стор. 277, табл. IV, 5.

¹³ Експозиція ОДІМ, інв. № А—74651.

¹⁴ Ми не виділяємо лощених, бо за матеріалом і формою вони не відрізняються від простих і становлять приблизно 50%.

¹⁵ Б. Н. Граков, А. И. Тереножкин, Субботовское городище, СА, № 2, 1958, стор. 170, рис. 6, 3.

¹⁶ М. И. Вязьмитина, Изучение сармат на территории Украины, Археология, т. VIII, К., 1953, стор. 65, рис. 3.

¹⁷ М. И. Вязьмитина, Сарматские погребения у с. Ново-Филипповка, Вопросы скифо-сарматской археологии, М., 1951, стор. 225, табл. II, 3, 4.

¹⁸ М. И. Вязьмитина, Поселения біля с. Золота Балка, Археология, т. XI, К., 1957, стор. 120, рис. 5.

¹⁹ Експозиція ОДІМ, № 39, 380; М. С. Синицын, Городище у хутора Петухівка, Очаковского р-на, по раскопкам 1940, 1949, 1950 гг., ВДИ, 1952, № 2, стор. 248, рис. 5.

²⁰ Т. М. Арсеньева, Местная керамика из Танаиса, СА, № 3, 1958, стор. 208, рис. 1, 1.

²¹ К. Ф. Смирнов, Быковские курганы, МИА, № 78, М., 1961, стор. 214, рис. 17, 2.

шарах Неаполя Скіфського²² (табл. III, 6—9). Крім основного призначення — зберігання різних продуктів, в Неаполі Скіфському такі посудини використовувались як урни для дитячих поховань. Мабуть, корчагам належать деякі фрагменти товстостінних посудин з орнаментом у вигляді підков і шишечок (табл. III, 77), знайдені в верхніх шарах Неаполя Скіфського. Деякі корчагоподібні посудини Алма-Кермену із жовтої глини з лощеною поверхнею мають широку шийку і відігнуті

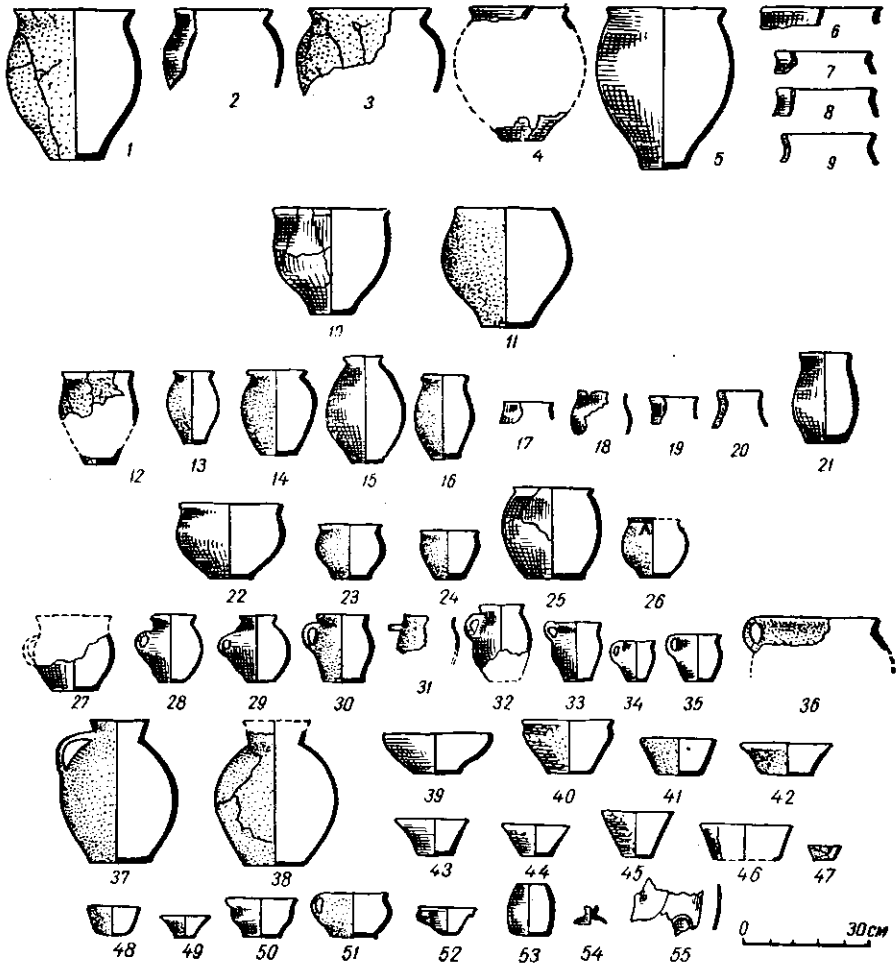

Табл. II. Кераміка пізнього періоду з городища Алма-Кермен.

вінця. Висота їх — 24,8 см, діаметр вінець — 28 см, діаметр дна — 15,2 см (табл. II, 10). Є посудина з трохи загнутими всередину широкими вінцями. Вона являє собою наче зрізану по плічках корчагу (табл. II, 11) і зроблена з крихкої ноздрюватої глини. Висота її — 28,4 см, діаметр вінець — 24,4 см, діаметр дна — 14 см. Подібна посудина, але більш витягнутих пропорцій, знайдена в похованні I ст. в Танаїсі²³, аналогічна їй — на Усть-Альминському городищі²⁴ (табл. III, 10).

Горщики. Найбільш численна на городищі Алма-Кермен група горщиків з витягнутим тулубом і відігнутими вінцями, діаметр котрих

²² П. Н. Шульц, Исследования Неаполя Скифского (1945—1950 гг.), Сб. «История и археология древнего Крыма», К., 1957, стор. 83, рис. 13, а, б.

²³ Д. Б. Шелов, Некрополь Танаиса, МИА, № 98, М., 1961, табл. XVIII, 4.

²⁴ О. Д. Дашевская, указ. праця, рис. 6, 8.

Типи посуду	Нижнє Поволжя	Дон, Кубань	Подніпров'я	Крим
Корчаги			 	
Корчаго – подібні посудини				
Горщики	 	 	 	
Горщики з опуклим тубулом				
Миски			 	
Посудини з ручками	 		 	
Горщики із ско- шеними вінцями				
Кришки				
Орнамент				

Табл. III. Порівняльна таблиця кераміки.

майже рівний діаметру донець. Цю групу становлять 8 простих посудин із світло-жовтої глини з лощинням (табл. II, 17, 19, 21) і без нього (табл. II, 12, 13, 14, 16, 20). Висота їх — 25 см, діаметр шийки — 9 см, діаметр дна — 8,8 см. Розміри інших посудин приблизно однакові: висота більшості з них — 17 см, діаметр шийки — 10 см, діаметр дна — 8—9 см.

Такі горщики мають широке коло аналогій серед ліпного посуду Подніпров'я, Подоння, Прибужжя, Поволжя починаючи з VI ст. до н. е. і до часів черняхівської культури. Генетично вони, мабуть, пов'язані зі зрубною культурою, розвиваючись, як пише О. А. Гракова, з основних зрубних форм²⁵. Такі ж горщики ми знаходимо серед ліпної кераміки скіфських курганів VI ст. до н. е. на Посуллі²⁶. Подібні, але більш товстостінні посудини, відомі в ранньосарматських курганах IV—III ст. до н. е. на Нижньому Поволжі²⁷ (табл. III, 11—13). Ця ж форма посуду є в сарматських похованнях II—I ст. до н. е.²⁸ (табл. III, 14, 15) і в похованнях рубежу нашої ери²⁹ (табл. III, 16). Він продовжує існувати як одна з найбільш сталих форм сарматської кераміки також в III—IV ст. н. е.³⁰ (табл. III, 17, 18). Аналогічний посуд зустрічається серед сарматських пам'яток Кубані³¹ (табл. III, 19, 20), Дону, в похованнях II—III ст. в Танаїсі³². Така ж посудина з наліпними прикрасами знайдена в Корчуватському могильнику³³ (табл. III, 22). Широко відомі подібні посудини на городищі Золота Балка³⁴ (табл. III, 24). Вони зустрічаються і в черняхівських пам'ятках III—IV ст. н. е. (табл. III, 25, 26)³⁵. Такі ж горщики відомі серед ліпної кераміки Ілурата³⁶ і в Чорноріченському могильнику³⁷ (табл. III, 28). Зустрічаються подібні форми і в Неаполі Скіфському³⁸, але тут більш характерні горщики з плавними лініями профілю і плавним переходом тулуба в днище³⁹ (табл. III, 30, 32).

Серед кераміки з городища Алма-Кермен є група горщиків присадкуватої форми з великим діаметром вінець і роздутими боками. До неї відносяться три посудини. Одна — чорнолощена з відігнутими вінцями. Висота її — 15,6 см, діаметр вінець — 24,8 см, діаметр дна —

²⁵ О. А. Гракова, Алексеевское поселение, Труды ГИМ, вып. XVII, М., 1948, стор. 154.

²⁶ В. А. Ильинская, Керамика скифских погребений Посулья, Вопросы скифо-сарматской археологии, стор. 175, табл. 1, 8; стор. 179, табл. III, 6.

²⁷ В. П. Широв, Калиновский курганный могильник, МИА, № 60, М., 1959, стор. 451, рис. 45, 1—4.

²⁸ Там же, стор. 453, рис. 46, 4.

²⁹ К. Ф. Смирнов, Курганы у с. Иловатка и Политотдельское, МИА, № 60, М., 1959, стор. 235, рис. 13, 15.

³⁰ В. П. Широв, вказ. праця, стор. 505, рис. 63, 12; И. В. Синицын, Археологические исследования Заволжского отряда, МИА, № 60, стор. 165, рис. 57, 1.

³¹ Н. В. Анфимов, Меото-сарматский могильник у станицы Усть-Лабинская, МИА, № 23, М., 1951, стор. 171, рис. 5, 2, 3; рис. 15, 4; його ж. Позднесарматское погребение из Прикубанья, Сб. «История и археология Боспора», Симферополь, 1952, стор. 209, рис. 6.

³² Д. Б. Шелов, вказ. праця, табл. XVIII, 5.

³³ І. Самойловський, Корчуватський могильник, Археологія, т. I, К., 1947, стор. 103, рис. 2.

³⁴ М. І. Вязьмітіна, Золота Балка, К., 1962, рис. 16, 8; 28, 6.

³⁵ Э. А. Симонович, Раскопки могильника у овчарни совхоза Приднепровского, МИА, № 82, М., 1961, табл. 1, 2, 9; В. Д. Баран, До питання про ліпну кераміку культури полів поховань черняхівського типу у міжріччі Дністра і Західного Бугу, МДАПВ, вип. III, К., 1961, рис. 2, 3; 4, 1, 2.

³⁶ Е. Г. Кастанаян, вказ. праця, стор. 270, табл. III, 7.

³⁷ Бахчисарайський музей, інв. № И $\frac{2}{11-50}$.

³⁸ Фонди відділу античної і середньовічної археології ІА АН УРСР, інв. № А—420.

³⁹ Там же, інв. № Е I—75; Ж2—80.

8,4 см (табл. II, 22). Дві інші посудини меншого розміру. Один горщик з світлої глини без лошіння (табл. II, 23), другий — грубий, товсто-стінний, із чорної глини з домішкою (табл. II, 24). Аналогічна посудина знайдена Е. О. Симоновичем в Черняхівському могильнику⁴⁰ (табл. III, 33).

Близькі до них за формою два горщики шаровидної форми. Один з них світлого кольору, лошений. Висота його — 22 см, діаметр вінець — 20,8 см, діаметр дна — 11,2 см (табл. II, 25). Другий — з сірої глини без лошіння, орнаментований наліпами на плічках (табл. II, 26). Такої ж форми горщики знайдені в Пантікапеї в шарі III ст. н. е.⁴¹ (табл. III, 38). Подібна, але більшого розміру посудина відома з Неаполя Скіфського⁴² (табл. III, 39).

Численну групу знахідок на Алма-Кермені становлять посудини з квадратними, плоскими і рідше овальними в перетині ручками. Це, головним чином, горщики різних форм. Висота їх — від 10 до 16 см, діаметр шийки — 10—12,8 см і діаметр дна — 5—8,5 см. Посудини лошені і нелошені, більша частина їх зроблена з жовтої глини яскравого оранжового випалу.

Низько посаджені ручки мають: горщик з широкою шийкою без лошіння (висота — 18 см, діаметр шийки — 20 см, діаметр дна — 8,8 см; табл. II, 27); лошені посудини шаровидної форми — одна з сірої глини (висота — 16 см, діаметр вінець — 10 см, діаметр дна — 5,6 см), друга — з світлої глини майже такого ж розміру (висота — 16 см, діаметр вінець — 8,4 см, діаметр дна — 6,8 см; табл. II, 28, 29).

Посудини з низько посадженими ручками широко відомі серед ліпного посуду сарматського Поволжя I ст. до н. е. і перших століть н. е. Серед них — товстостінний горщик з орнаментом на плічках⁴³ (табл. III, 57) та шаровидні посудини з циліндричною шийкою і сплющеним дном⁴⁴ (табл. III, 58, 59). Аналогічні керамічні форми відомі з сарматських поховань біля с. Новопилипівки⁴⁵ (табл. III, 61, 62) і в могильнику біля радгоспу № 10 в Інкерманській долині⁴⁶. Посудини з низько посадженими ручками часто зустрічаються в пізніх похованнях Неаполя Скіфського⁴⁷ (табл. III, 63—66).

Ручки, розміщені нижче вінець, мають горщики яйцевидної форми (табл. II, 30—32). Лошені прості посудини такої форми знайдені в некрополі Неаполя Скіфського (табл. III, 67). Багато їх і серед ліпного посуду Боспору. Останні досить часто мають наліпи на ручках⁴⁸.

В Алма-Кермені є невеликого розміру лошені горщики, у яких ручка зливається з вінцями (табл. II, 33—35). Розміри їх приблизно однакові: висота — 10—14 см, діаметр вінець — 10 см, діаметр дна — 5,2—6,5 см. До посудин цієї ж групи слід віднести фрагмент великого простого горщика з відігнутими вінцями діаметром 28,8 см і плоскою в перетині ручкою (табл. II, 36). Подібні горщики знайдені в некрополі Танаїса⁴⁹ (табл. III, 60) і в Мірмекії⁵⁰. Аналогічна за формою груба

⁴⁰ Э. А. Симонович, вказ. праця, табл. I, 4.

⁴¹ И. Т. Кругликова, О местной лепной керамике Пантикалея, МИА, № 33, М., 1954, табл. II, 33.

⁴² Фонди відділу античної і середньовічної археології ІА АН УРСР, інв. № НС — 59.
№ Е — 74.

⁴³ В. А. Шилов, вказ. праця, стор. 485, рис. 56, 11.

⁴⁴ И. В. Сеницын, вказ. праця, стор. 79, рис. 19, 9, 12; 18, 7.

⁴⁵ М. И. Вязьмитина, Сарматские погребения у с. Ново-Филипповка, Вопросы скифо-сарматской археологии, стор. 227, табл. III, 1—2.

⁴⁶ Херсонський музей, інв. № 138/36443.

⁴⁷ О. Д. Дашевская, вказ. праця, стор. 262, рис. 5, 4, 5, 8.

⁴⁸ Керченський музей, інв. № К—8501, К—8504, К—8506. Більшість посудин без-поспортні.

⁴⁹ Д. Б. Шелов, вказ. праця, табл. XXI, 4.

⁵⁰ В. Ф. Гайдукевич, Некрополи некоторых Боспорских городов, МИА, № 69, М., 1959, стор. 218, рис. 84.

посудина з погано відмуленої глини була знайдена Н. О. Богдановою в Озерненському могильнику в Бахчисарайському районі⁵¹. Посудини з такими ж ручками зустрічаються і в могильнику Неаполя Скіфського (табл. III, 68, 69).

Окремо стоять дві великі посудини з шаровидним тулубом і конічною шийкою. Одна з них жовтого кольору, має сплюснену ручку (висота посудини — 32 см, діаметр шийки — 13,2 см, діаметр дна — 13,4 см; табл. II, 37). Друга посудина сірого кольору. Розміри її більші. Подібна їй за формою нелощена посудина світлого кольору без ручки, вінця котрої не збереглися (табл. II, 38). Прямих аналогій цим посудинам знайти не вдалося, однак серед сарматської кераміки Поволжя широко відомі шаровидні горщики з циліндричною шийкою, частіше без ручок⁵².

Миски. Серед них можна виділити:

1) Миски в формі перекинутого зрізаного конусу (табл. II, 41—45). Дві з них світлого кольору, без лощіння (табл. II, 41, 42). Дві — з тієї ж глини, але мають підлощену поверхню (табл. II, 43, 44).

2) Миску із світлої глини з майже прямовисними стінками. Висота — 8 см, діаметр вінець — 22 см, діаметр дна — 17,6 см (табл. II, 46).

3) Миску із світлої глини з круглими боками (висота — 6,4 см, діаметр вінець — 12,4 см, діаметр дна — 6 см; табл. II, 40) та іншу — світлого кольору лощену миску з трохи розширеними вінцями. Основні параметри її відповідно 4, 12,4 і 4,8 см (табл. II, 39).

4) Глибоку миску з округлими боками і злегка відігнутими назовні вінцями. Глина коричнева, поверхня лощена. За формою посудина наслідує античним червонолаковим мискам. Висота її — 8,8 см, діаметр вінець — 17 см, діаметр дна — 8 см (табл. II, 50).

5) Миски з ручками. Одна з них виготовлена з сірої глини і має петельчасту ручку. Висота її — 20 см, діаметр вінець — 15 см, діаметр дна — 8,4 см (табл. II, 51). Друга миска світлоглинна, має конічний реберчастий тулуб і невелику ручку. Висота посудини 7,4 см, діаметр вінець — 14,2 см, діаметр дна — 3,2 см (табл. II, 52). Ці миски також наслідують античним формам. Подібна миска, але з двома ручками, знайдена в Ілураті⁵³ (табл. III, 56).

6) Мініатюрні мисочки різної форми (табл. II, 47—49).

Миски знаходять широкі аналогії: конусовидна форма найбільш стала, вона відома від епохи еллінізму до VI—VII ст. н. е.⁵⁴ Аналогічні алма-керменським миски відомі в сарматських курганах Поволжя (табл. III, 40)⁵⁵, в некрополі Танаїса (табл. III, 41)⁵⁶, на Гаврилівському городищі⁵⁷ (табл. III, 42), в могильнику біля с. Золота Балка⁵⁸ (табл. III, 43), серед пам'яток черняхівської культури⁵⁹ (табл. III, 44).

Різноманітні за формою і близькі нашим миски Боспору⁶⁰ (табл. III, 45—49). Подібні ж миски зустрічаються в Чорноріченському мо-

⁵¹ Бахчисарайський музей, інв. № 03 $\frac{52}{12}$.

⁵² Д. Б. Шелов, вказ. праця, стор. 507, рис. 64, 5.

⁵³ Е. Г. Кастанаян, вказ. праця, стор. 274, табл. IV, 2.

⁵⁴ Е. В. Веймарн, Отчет о раскопках Баклинского могильника, рукопис, Научковий архів ІА АН УРСР.

⁵⁵ К. Ф. Смирнов, Быковские курганы, МИА, № 78, рис. 21, 7.

⁵⁶ Д. Б. Шелов, вказ. праця, табл. XVII, 3.

⁵⁷ Н. Н. Погребова, вказ. праця, стор. 185, рис. 34, 8.

⁵⁸ Э. А. Симонович, Об этнической принадлежности нижнеднепровских памятников, Записки Одесского археологического общества, Одесса, 1961, стор. 159, рис. 4, 3.

⁵⁹ Э. А. Симонович, К вопросу о раннечерняховских поселениях культуры полей погребений, СА, 1958, № 1, стор. 251, рис. 1.

⁶⁰ И. Т. Кругликова, вказ. праця, табл. III, 13; Е. Г. Кастанаян, вказ. праця, стор. 268, табл. I, 14; стор. 269, табл. II, 9.

гильнику⁶¹ (табл. III, 50) і серед кераміки Неаполя Скіфського⁶² (табл. III, 51—55). В некрополі Неаполя часто зустрічаються мініатюрні сіроглиняні ліпні мисочки.

Крім перелічених груп, на городищі Алма-Кермен знайдені окремі посудини:

а) Чорнолощений горщик без вінець (табл. II, 53). Край його трохи загнутий всередину. Висота посудини — 12,6 см, діаметр краю — 7,2 см, діаметр дна — 8 см. Аналогічні горщики знайдені М. В. Анфімовим в Усть-Лабінському могильнику рубежу нашої ери⁶³ (табл. III, 73, 74).

б) Покришка із світлої глини, конічної форми з шишечкою. Висота її — 4 см, діаметр — 8 см (табл. II, 54). Подібні кришки, але більшого розміру, знайдені в Танаїсі⁶⁴ (табл. III, 75), в Золотій Балці (табл. III, 24) та в Ілураті (табл. III, 76)⁶⁵.

На городищі виявлено невелику кількість орнаментованих посудин. Сюди відносяться уламок великого світлоглиняного лощеного горщика з наліпним вушком (табл. II, 55), форму якого відтворити неможливо, і цілий сіроглиняний кулевидний горщик. Висота останнього — 13 см, діаметр вінець — 11,2 см, діаметр дна — 5,6 см. Набагато нижче зламаного краю вінець горщика йде реберчастий валик. Плічка орнаментовані наліпами із шишечок і підковок з шишечкою зверху.

Подібний орнаментальний мотив був поширений в ліпній кераміці Північного Причорномор'я в перші століття нашої ери. Такий же і більш складний орнамент відомий у фракійській кераміці пізнього латену⁶⁶, а також на посудинах скіфського часу (IV—III ст. до н. е.) в Молдавії⁶⁷. В II—I ст. до н. е. разом з гето-фракійським проникненням він поширюється в Придніпров'ї⁶⁸ і тільки в перші століття нашої ери попадає в Крим. На великих грубих посудинах ми знаходимо його в Неаполі Скіфському (табл. III, 77). В сарматській кераміці Поволжя подібний орнамент відсутній.

Очевидно, гето-фракійські впливи на скіфську кераміку відбилися порівняно рано і були настільки сталими, що з приходом сарматів і сарматизацією місцевого населення характерні для гето-фракійців мотиви різноманітних наліпів продовжують існувати і на сарматських посудинах.

Ми розглянули ліпну кераміку двох хронологічних періодів городища Алма-Кермен — рубежу нашої ери і останнього етапу його існування (II—III ст. н. е.). Знахідки верхнього шару дозволяють говорити, що городище загинуло в кінці III ст. н. е. Його руйнування супроводжувалося пожежею, після якої життя тут не поновлювалося. В зв'язку з цим комплекс ліпного посуду з великої будівлі слід датувати кінцем III ст. н. е. Алма-Кермен — одне з городищ, яке входило до складу пізньоскіфської держави і знаходилося на півдорозі з Неаполя Скіфського в Херсонес.

При порівнянні посуду двох хронологічних періодів стало очевидним, що рання кераміка Алма-Кермену дуже відрізняється від посуду пізнього часу за характером випалу, формами і генетичними зв'язка-

ИП — 50

⁶¹ Бахчисарайський музей, інв. № 12, 151, 235.

⁶² О. Д. Дашевская, вказ. праця, стор. 259, рис. 4, 17, 21.

⁶³ Н. В. Анфилов, Меото-сарматский могильник у ст. Усть-Лабинская, МИА, № 23, стор. 193, рис. 15, 3, 5.

⁶⁴ Т. М. Арсеньева, вказ. праця, стор. 209, рис. 2, 6.

⁶⁵ Е. Г. Кастанаян, вказ. праця, стор. 275, табл. V, 5.

⁶⁶ Dacia, III—IV, Bucarest, 1933, рис. 31, 3; 36, 3, 6.

⁶⁷ А. М. Мелькова, Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья, МИА, № 64, М., 1958, стор. 94, рис. 31, 4.

⁶⁸ Див. кераміку Золотої Балки, Петухівки та інших пізньоскіфських пам'яток Північного Причорномор'я (фонди ІА АН УРСР).

ми. Вона ще зберігає деякі традиції таврської кераміки (петельчасті ручки, орнамент у вигляді трикутника) і має багато аналогій з посудом Неаполя Скіфського. Кераміка пізнього часу, навпаки, ближча до сарматської.

Це свідчить, з одного боку, про те, що населення городища в ранній період його існування було скіфським. З другого боку, це говорить про культурні і економічні зв'язки, які існували на рубежі нашої ери між Неаполем Скіфським і укріпленими поселеннями пізньоскіфської держави. В II—III ст. н. е. ці зв'язки послаблюються. Змінюється і етнічний склад населення. Городище Алма-Кермен в I—III ст. н. е. знавало більш сильної сарматизації, ніж Неаполь Скіфський. Це підтверджується і матеріалами з могильника біля с. Завітне⁶⁹, де сарматський елемент виявлений значно яскравіше, ніж в некрополі Неаполя. В другій половині III ст. н. е., після того, як солдати IX Клавдієвого легіону залишили Алма-Кермен⁷⁰, на городищі продовжує жити місцеве населення. Численні форми посуду цього часу, як видно з таблиці III, близькі до сарматської кераміки Поволжя, Дону і Нижнього Дніпра.

Наведені порівняння ні в якій мірі не претендують на вичерпність. Вони тільки показують основні форми аналогічних виробів та їх територіальне поширення.

При зіставленні посуду пізнього періоду Алма-Кермену з керамікою Неаполя Скіфського не можна не звернути уваги на такі відміни:

1. Більшість ліпних посудин Алма-Кермену світоглиняні, іноді яскраві, майже червоні. Біла мергелиста материкова глина становить масив горба, на якому знаходилося городище. Очевидно, з цієї глини, іноді з домішкою піску або товченої червонолакової кераміки, і виготовлявся посуд, але характер випалу його в різний час був неоднаковим. Ранньому періоду відповідає випал, після якого посудина ставала сірою. Мабуть, для цього застосовувався той спосіб, про який пише Є. Г. Кастанаян⁷¹. Очевидно, тим же способом випалювали кераміку і в Неаполі Скіфському, де в усіх шарах переважає посуд темно-сірий і бурий на зламах. В результаті зміни етнічного складу населення в Алма-Кермені змінилося і виробництво ліпної кераміки. На відміну від Неаполя Скіфського тут став переважати посуд світлого і червоного випалу.

2. Посудини Алма-Кермену, як правило, мають різко відігнуті вінця, подібні тим, які зустрічаються в ліпному посуді пізніх шарів Неаполя Скіфського, але в останньому вони не переважають.

3. Орнамент у вигляді підковоподібних, хвилястих наліпів і шишечок, що іноді імітували ручки, дуже характерний для посуду Неаполя Скіфського пізнього періоду. В цей же час для кераміки Алма-Кермену подібний орнамент — виняток: знайдено тільки один горщик з наліпами на плічках і фрагмент посудини з підківкою.

Треба мати на увазі, що городище Алма-Кермен ще дуже мало розкопане в порівнянні з Неаполем Скіфським. Однак знайдена ліпна кераміка вже дозволяє зробити наведені вище висновки.

4. Як ми відзначали, приблизно половина посудин останнього періоду Алма-Кермену має лощену поверхню. Якість лошіння більшості посудин добра. Кераміка верхніх шарів Неаполя Скіфського виготовлялася найчастіше з грубої, погано відмудленої глини, лошених посудин зустрічається значно менше, ніж в нижніх шарах, і якість лошіння по-

⁶⁹ Н. А. Богданова, Отчет о раскопках могильника у с. Заветное за 1960 г., рукопис, Архів Бахчисарайського історико-археологічного музею.

⁷⁰ Відомості про перебування на городищі римських солдатів наведені в статті: Т. Н. Висотская, Разведочные работы Альминского отряда 1959—1960 гг., Науковий архів ІА АН УРСР.

⁷¹ Піч загрузалася посудинами, наглухо замазувалась, паливо повільно горіло, а посудини довго випалювалися. Див. Е. Г. Кастанаян, вказ. праця, стор. 279.

гіршується. Тому не можна погодитися з О. Д. Дашевською в тому, що кераміці Неаполя властива перевага лощених посудин (головним чином сірого кольору) різних форм і що якість лощіння та склад глини залишаються однорідними⁷² протягом всього періоду існування міста.

5. Щодо форм кераміки, то треба висловити жаль, що Неаполь Скіфський за всі роки розкопок дав мало цілих посудин II—III ст. н. е. Проте відомі зразки мають ряд відмін від кераміки Алма-Кермену, для котрої не характерні горщики з дуже роздутим тулубом (табл. III, 34), посуд плавного профілю (табл. III, 35) і глечики з наліпним валиком (табл. III, 36, 37). Посудини з ручками (табл. III, 70—72) не зустрічаються на Алма-Кермені також. В цілому ліпна кераміка Неаполя Скіфського до III ст. н. е. зберігає більше скіфських рис, ніж кераміка Алма-Кермену. В той же час не можна погодитись з думкою О. Д. Дашевської, яка вважає, що «на відміну від боспорських міст, де в римський час з'явилося багато сарматської кераміки, на скіфських поселеннях Криму сарматської кераміки не виявлено»⁷³. Посудини сарматських форм відомі в Неаполі (табл. III, 29, 63—67), хоча в більшій мірі кераміка городища сприйняла античний вплив.

Отже, комплекс ліпних посудин III ст. з Алма-Кермену значно відрізняється від кераміки Неаполя Скіфського і Боспора того ж часу. Городище було в значно більшій мірі сарматизовано, ніж Неаполь. В культурному відношенні сарматський елемент тут превалював над скіфським, що знайшло своє відображення і в ліпному посуді.

Т. Н. ВЫСОТСКАЯ

ЛЕПНАЯ КЕРАМИКА ГОРОДИЩА АЛМА-КЕРМЕН

Резюме

Наиболее массовый материал раскопок 1959—1961 гг. на городище Алма-Кермен — лепная керамика — подразделяется на две хронологические группы. Небольшое количество фрагментов керамики рубежа н. э. происходит от горшков, мисок с загнутыми внутрь краями, кувшинов и бокалообразных сосудов. Эти формы находят много аналогий в керамике Неаполя Скифского эллинистического времени. Лепная посуда II—III вв. н. э. представлена многочисленными и разнообразными формами. Здесь — лощеные и нелощеные горшки — вытянутые, приземистые, с яйцевидным корпусом, с низко посаженными круглыми или квадратными в сечении ручками; миниатюрные и большие миски с отъесными или округлыми стенками; конической формы крышки; два сосуда, орнаментированные наклепным узором в виде подковок и шишечек. Подобный орнамент можно связать с гето-фракийским влиянием. Посуда сделана из местной белой мергелистой глины, но обжиг сосудов, по-видимому, в разное время был различным. Большинство сосудов II—III вв. имеют аналогии среди сарматской керамики Поволжья, Кубани и Боспора, что связано с усилившейся в первые века н. э. сарматизацией местного населения. Очевидно, в большей степени она коснулась периферии скифского государства. Этим следует объяснить сравнительно небольшое количество сарматской посуды в Неаполе Скифском и ее отличие от керамики Алма-Кермена II—III вв.

⁷² О. Д. Дашевская, вказ. праця, стор. 269.

⁷³ Там же.